

Zárójelentés az OTKA K 100749. sz. kutatási programról (Magyarország világi
archontológiája 1458–1526)
[2012–2017]

A magyar középkorkutatás — különböző okoknál fogva — számos kézikönyvet nélkülözni kénytelen. A most záruló pályázat arra vállalkozott, hogy a középkori Magyar Királyság világi archontológiájának hiányzó és egyben utolsó kötetét (utóbb látszik: több alkötetét) összeállítva javítson ezen a helyzeten.

A politika- és társadalomtörténet, de még az igényesebb helytörténet sem nélkülözheti a kisebb-nagyobb hatáskörű tisztségviselők ismeretét. A 19–20. század fordulóján megindult középkori archontológiai kutatások az utóbbi század közepe táján megszakadtak, a kutatás nem tartott lépést a forrásanyag nagymértékű gyarapodásával, feltárásával, így a korábbi archontológiai kísérletek ma már csak jobb híján használatosak, még a legigényesebb hazai és külföldi kutatók körében is.

A magyar középkorkutatás (az archontológia esetében ez az MTA BTK Történettudományi Intézetét jelenti voltaképpen) ugyanakkor érdemi eredményekkel büszkélkedhet. Kutatásunk kezdetekor az 1000 és 1457 közötti időszak ez irányú adatsorai már rendelkezésre álltak Engel Pál és Zsoldos Attila jóvoltából. Az MTA BTK Történettudományi Intézetének régi terve volt, hogy a magyar középkor egész időszakára vonatkozó archontológia elkészítésével teljessé tegye ezt a páratlan fontosságú kézikönyvsorozatot.

A kutatási terv

A késő középkori archontológia által feldolgozott tisztségviselők köre az országos, udvari méltóságok mellett a megyésispánokra (valamint a felsoroltak helyetteseire, illetőleg a szolgabírákra, amely tény teljesen új a korábbi adattárakhoz képest) terjed ki, továbbá a püspöki karra, a királyi kancellária vezetőire és az udvartartás (ún. aula) fontosabb tagjaira. Ezen túlmenően külön egységben tér ki a várbirtokosok és a várnagyok adataira. Ennek megfelelően a kutatás befejeztével rendelkezésünkre áll majd a magyar középkor teljes időszakára (1000–1526) vonatkozóan egyrészt az ország kormányzásában szerephez jutó intézményeket irányító személyek teljes köre.

Terveink dióhéjban az alábbiak voltak, idézet a programtervből: „Az első kutatási évben a vonatkozó korból ránk maradt megyei oklevelek áttekintése történne meg, amely a teljes megyei anyag mintegy kétharmadát jelenti (azaz mintegy 40 megye adattárát). A fennmaradó rész ugyanis az előző kutatási ciklusban nagyobb részben a résztvevők, kisebb

részben pedig külsős kollégák munkájának eredményeképpen elkészült. *A második évben* kerülhet sor az országos méltóságviselők (ún. bárók és főpapok) és a királyi aula tagjainak összegyűjtésére. Ehhez részben a fontosabb bíróságok (például nádor, országbíró, stb.) részben pedig a király által kibocsátott oklevelek rendszerezett áttekintésére van szükség.

A harmadik évben tervezzük az előző két esztendő során előbukkanó vártörténeti és várnagyi adatoknak a már most is tekintélyes, 830 tételt számláló, váradattárba való beépítését, valamint a hiányzó birtoktörténeti adatok feltárását. *A negyedik évben* szándékozzuk az utóbbi adattár véglegesítését, s ami a munka elhagyhatatlan része: a teljes archontológia egységesítését, szerkesztését.”

A teljesítésről

Az első esztendőben a kutatócsoport tagjai fentebb leírtak szerint végezték a forrásfeltárást, aminek ennek eredményeképpen – munkahelyi kötelezettségeik maradéktalan ellátása és váratlan feladatok (pl. konferencia-szereplés) mellett – a tervezett feladatokat sikerült végrehajtani. Pálosfalvi Tamás 2013-ban elnyert pályázati támogatásból 2014-ben megjelenő, angol nyelvű PhD disszertációja számára elkészítette a szlavón bánok, vicebánok és ítélmesterek magyar és horvát kutatás számára egyaránt merőben újak és az eddig ismerteknél lényegesen bővebbnek számító adatárát. C. Tóth Norbert az esztendő folyamán befejezte az 1458–1526 közötti egyháznagyok (érsekek, püspökök, segédpüspökök és vikáriusok) adattárának összeállítását, valamint önálló kötetben jelentette meg a Zsigmond-kori prépostok archontológiáját. Neumann Tibor a Jagelló-kori világi bárói tisztségeket viselők listáit, míg jelen sorok írója (Horváth Richárd) ugyanezek körét a Mátyás-korból készítette el. Mindemellett folyamatosan haladtak és most is haladnak a legnagyobb terjedelmű fejezet: a várak és várbirtokosok adattárának forrásfeltárási munkálatai.

A második esztendőben a munkatársak ütemesen folytatták a kutatást, s ennek eredményeképpen, váratlan feladatok (pl. Jagelló-konferencia szervezése és részvétel, Dózsa-évfordulós konferencia szervezés és részvétel) mellett a tervezett feladatokat sikerült befejezni. Az év eredményeiből kiemelendő, hogy C. Tóth Norbert véglegesítette, kiegészítette, és ami a legfontosabb: szerkesztette az 1458–1526 közötti egyházi archontológiát, így az a majdani adattár (a vállalt határidő előtt) késznek tekinthető részét képezi. Neumann Tibor folytatta Jagelló-kori kutatásait, amelynek során az eddigi kutatási eredményektől merőben eltérő eredményekre jutott, amelyeket részben több publikációban közzé is tett, részben az archontológia őt érintő részeit tette lényegesebben pontosabbá. Jelen sorok írója pedig Koppány Tibor nagyszabású középkori kastély-adattárának tételes

áttekintését kezdte meg, hogy a várak (castrumok) után a kastélyok (castellumok) terén is ellenőrzött adatok kerülhessenek az adattárba, s a nagy számban előforduló ún. „fantom” erősségeket egyszer s mindenkorra kiszűrhesse a kutatás. Utóbbi munka nagyjából a felénél tartott az év végén.

A harmadik évben tervezett feladatokat ugyancsak sikerült végrehajtani. Mindennek eredményeül a teljes ciklusra vállalt program legnagyobbbrészt teljesült: az 1458–1526 közötti világi archontológia „nyers” adatgyűjtése elkészült. A korábbiaktól eltérően az egyházi archontológiai részt C. Tóth Norbert bővítette, s egy – az OTKA/NKFI programban vállalt feladatnál lényegesen bővebb – adattárrá alakította (megjelenés: 2017 második felében). Neumann Tibor folytatta Jagelló-kori kutatásait, amelynek során a korábbi kutatási eredményektől merőben eltérő eredményekre jutott, s melyeket több publikációban közzé is tett, részben az archontológia őt érintő részeit tette lényegesebben pontosabbá. Jelen sorok írója pedig Koppány Tibor középkori kastély-adattárának tételes átvizsgálását végezte el, hogy a várak (castrumok) után a kastélyok (castellumok) terén is a lehető legnagyobb mértékben ellenőrzött kéziratos levéltári adatok kerülhessenek az adattárba, s a nagy számban fel-feltűnő ún. „fantom” erősségeket egyszer s mindenkorra kiszűrhesse a kutatás, illetőleg részt vett osztrák-magyar együttműködésben Németújvár várának komplex történeti-régészeti feltárásában.

A munkacsoport tagjai a négy éves periódus alatt három alkalommal folytattak egy-egy hetes célzott külföldi levéltári kutatást olyan levéltárakban (Brno, Lőcse és Kassa), melyeknek középkori iratanyaga nem vagy csak részben érhető el a Magyar Nemzeti Levéltár középkor digitális gyűjteményében. Ebbéli kutatásunk eredményeiről (az utolsó bozóki prépost eleddig ismeretlen 16. századi levelezése) időközben forrás-közlemény is napvilágot látott.

Az utolsó esztendőben indult meg az összegyűjtött anyag rendezése és szerkesztése. E munka megindulását követően azonban több olyan szakmai módosítás is szükségessé vált, amelyek előre ne voltak láthatóak és nem is voltak tervezhetőek. Ezekről az alábbiakban lesz szó.

Újdonságok és bővítések

Az első és legfontosabb változás volt, ami a program végeredményét is nagyban érintette, hogy világossá vált: a létrejött kézirat hatalmas mérete miatt egyetlen kötetben nem közölhető úgy, ahogyan azt az elődök tették (nota bene: Engel Pál archontológiája valójában két kötetes volt, de a második „csupán” a mutatókat tartalmazta.) A 2015 végére összeállt kézirat ugyanis

már ebbéli kézirat változatában is meghaladta az 1000 oldalt. Ezért úgy döntöttünk, hogy a végső közlést három kötetre bontjuk, s ennek megfelelően ütemesen végezzük majd a szerkesztést az alábbi rendben:

I. kötet: Országnagyok

II. kötet: Megyék

III. kötet: Várak és birtokosaik, illetve összesített mutató

A kézirat összeállítását követően – 2015 végén –, minthogy a pályázat során érdemi „megtakarítást” sikerült elérnünk ezért rendelkezésünkre állt 1 800 000 forint, amit a kötetek nyomdai kivitelezésére kívántunk fordítani. Az ezzel kapcsolatos kérelmek benyújtását és a 2017 májusig tartó hosszabbítási engedély OTKA-hivatal általi befogadását követően kezdődött meg az első kötet nyomdai-szerkesztési előkészítése. Terveink szerint a három kötet 2016 közepe és 2017 májusa között jelent volna meg.

Amint a sajtó alá rendezési feladatokhoz fogtunk hamarosan kiderült, hogy munkánk során nem csupán terjedelmi-szerkesztési növekedésről van szó, hanem ennél lényegesebb tartalmi bővülésről is.

Noha az eredeti ütemtervben is számoltunk a királyi oklevelek méltóságsoraival, mint az archontológia fontos forrásaival, feltárásuk során vált világossá, hogy tételes feldolgozásuk, és egyedi bemutatásuk-kritikájuk nem mellőzhető, ha minél pontosabb adatokat szeretnénk közölni. Ezen felismerés eredményeképpen a kutatócsoport tagjai úgy határoztak, hogy az 1458–1526 közötti összes királyi méltóságsoros oklevél adatait táblázatos formában közzéteszik, mintegy járulékos forráskiadvány gyanánt. E döntés eredményeképpen látott napvilágot a három kötetes archontológia első kötete, melynek függelékében az *összes* 1458–1526 közötti királyi méltóságsoros oklevél egyedi adatai olvashatóak a főpapok, a kancellária, a bárók és nem bárói méltóságú királyi katonai vezetők adatsorain kívül. A tartalmi változás ugyanakkor terjedelmi növekedést és ezzel arányos szerkesztési időbeli csúszást eredményezett. E munka végén 2016 szeptemberében megjelenhetett a három kötetre tervezett sorozat első kötete, igaz, a változások eredményeképpen a tervezettnél több hónappal később.

Ezt követően kezdődtek meg a második kötet szerkesztési munkálatai. Ahogyan az első kötet összeállításánál, a második esetében is váratlan tartalmi és ennek következtében terjedelmi bővüléssel kellett szembenéznünk. Amikor a pályázat tervezetét benyújtottuk, az előzetes felmérések és az addigi irodalom (pl. Borsa Iván és Jakó Zsigmond idevágó írásai

nyomán) alapján úgy véltük, hogy az ispánokat és alispánokat kinevező királyi, illetve ispáni oklevelek száma elenyésző lesz korszakunkban. A feltáró-szerkesztő munka során vált bizonyossággá, hogy ezek száma a vártnál jóval nagyobb. mivel archontológia szempontjából ezek a legfontosabb dokumentumok. ezért e forrástípus lehető legalaposabb feltárást is elvégeztük – ehhez bizonyos évkörökben az összes királyi oklevél ismételt és egyedi áttekintésére is szükség volt – 2016 folyamán, ami természetesen a kötet végső összeállítását hátráltatta, de úgy döntöttünk, hogy a várható eredmény megéri a „csúszást”. Ennek eredményeképpen a második („Megyék” címet viselő) kötet Függelékeként – amely második kötet terjedelme önmagában nagyobb, mint az 1301–1457 közötti archontológiáé – közreadtuk a késő középkori ispáni (és alispáni) kinevezések oklevéltárát, ami szakmailag értékelhetően a kötet értékét emeli, ugyancsak jelentős csúszást jelentett a tervezett kiadási ütemhez képest. Arról már nem is szólván, hogy az így jelentősen megnövekedett terjedelem, a kézirat előkészítési (tördelés, olvasószerkesztő) és nyomdai költségek emelkedését is magával hozta. Végezetül ugyancsak a második kötetet érinti, hogy erre az alkalomra alkalmi szerzőtársként csatlakozott hozzánk W. Kovács András (Erdélyi Magyar Múzeum Egyesület, Kolozsvár), lévén ő adta közre néhány esztendővel korábban az erdélyi hét megye középkori archontológiáját. Ezért kértük fel őt, hogy e gyűjtését rendezze ismét sajtó alá kötetünk számára, amivel lehetőség adódott a korábbi közlés kiegészítésére és a legfrissebb kutatási eredmények (sok esetben eddig ismeretlen, a kutatás számára nem hozzáférhető oklevél adatainak) közlésére.

Az eddig elmondottakból következik, hogy a harmadik kötet (Várak és összesített mutató) munkálatai a megelőző kötetek szerkesztése, azok tartalmának átalakulása és későbbi megjelenése miatt persze késedelmet szenvedett. Noha ma már rendelkezésünkre áll kézirat formájában kb. 250 oldalra rúgó (cca. 640 000 n terjedelmű) vár-adattár kézírata (ahogyan ennek elkészítését az eredeti OTKA programban vállaltuk is), ez mégsem nyomdakész kötet. A kötet nyomdai megjelenését 2017 május 31-ig nem tudtuk megoldani, így e tekintetben – figyelembe véve a fentebbi eredményeket és tartalmi bővüléseket – a program vezetőjének felelősséggel ki kell mondania: nem sikerült a feladat maradéktalan teljesítése. a három kötet nyomdai kiadása. Az utolsó kötet kiadása így későbbre csúszik, ennek elfogadását kérem tisztelettel a program sikerének elbírálásakor.

Nem lenne ugyanakkor teljes a programról szóló beszámoló, ha nem esne szó arról, hogy a résztvevők (C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Pálosfalvi Tamás és e sorok írója) archontológiai kutatásaikkal párhuzamosan folyamatosan végezték egyéb irányú kutatásaikat, illetőleg az archontológiai feltárások során felmerült további kérdéseket kiegészítő

kutatásokkal tártak fel. Ez utóbbiak közül kiemelkedik C. Tóth Norbertnek 2017-ben megjelenő késő középkori egyházi archontológiája, amely az OTKA kutatásból nőtt ki, de messze meghaladja annak mélységét. Hasonlóképpen a Jagelló-kori archontológiai feltárások eredménye, hogy Neumann Tibor megkezdte egy kiemelkedő késő középkori forrás, az 1494/95. évi ún. Ernuszt-féle számadáskönyv kritikai kiadásának előkészítését. S jelen sorok írója is a vár adattárba beemelte az eredeti tervekben csak részlegesen szereplő főúri kelezések összegyűjtését, amelynek eredményeképpen késő középkori itinerárium-adatsoraink bővíthetnek jelentősen, így megalapozva egy újabb, jövőbeli kézikönyvet a főúri tartózkodási helyekkel kapcsolatosan.

Összességében – meglátásom szerint – a kitűzött célt: Magyarország világi archontológiájának utolsó (1458–1526) közötti ütemét sikerült befejezni. Az így létrejött 1000–1526 közötti kézikönyv sorozattal bátran léphetünk a hazai és a nemzetközi kutatás elé (sorozatunk első kötetének megjelenése után élénk érdeklődést tapasztaltunk Csehországból, Szlovákiából és Horvátországból, sőt az első kötet napjainkra hiánycikké vált, elfogyott). Ilyetén, fél évezredet átfogó és egy egész királyság igazgatási-uralkodási rendszerét és birtokviszonyait bemutató kézikönyv tőlünk nyugatra is ritkaságszámba megy, voltaképpen ehhez hasonló nem is létezik.

Végezetül, mint programvezetőnek kedves kötelességem azt is rögzíteni, hogy az MRA BTK Történettudományi Intézete munkánkat kezdettől fogva támogatta minden lehetséges módon. A programban részt vevő kollégáim (C. Tóth Norbert, Neumann Tibor és Pálosfalvi Tamás) egészen kiváló és magas szintű tudományos munkát végeztek és kiválóan működtek együtt. Munkájukért csak hálás lehetek. Ahogyan az OTKA/NKFI Hivatalának és illetékes zsűrijének a megítélt támogatásért.

Budapest, 2017. június 22.

Horváth Richárd, PhD
tudományos munkatárs
MTA BTK Történettudományi Intézet
K 100 749. sz. program vezető kutatója